

ЧЕТВЪРТТО ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ – КОНСТИТУИРАНЕ СЪСТАВ¹

Даниела Цонева

THE FOURTH ORDINARY NATIONAL ASSEMBLY – CONSTITUTION, COMPOSITION

Daniela Tsoneva

Abstract: *The Fourth ordinary national assembly was destined to bring back the constitutional order and the primacy of the legally expressed will of the people. Its formation passed through regular and repeated by-elections that were accompanied by the already usual violations of the electoral proces. It also passed through the necessary checks of the vote amid heated disputes and attacks in the parliamentary hall. All this played out against the background of the rapidly changing political landscape and the efforts to administratively settle the Unification of the Principality of Bulgaria and the province of Eastern Rumelia*

Keywords: *Fourth Ordinary National Assembly, elections, checks, constitution, Principality of Bulgaria, Eastern Rumelia*

На 4 септември 1883 г. Александър I открива извънредна сесия на III ОНС като не пропуска да спомене манифеста от 30 август относно създаването на председателствана от него комисия за изготвяне на проект на конституция. Чрез събралите се депутати той иска да увери, че единствената му задача са величието и независимостта на отечеството и благоденствието на поданиците му [ДВ, бр. 93, 1 септ. 1883; СД на III ОНС, ИС, Отваряне, с. 1]. На 6 септември парламентът одобрява и представя отговор на тронното слово, с който благодари на княза за решението да изведе страната от „настоящото неопределено положение“. Нещо повече, „едногласно и без разлика на партии“, той го моли да вземе „спасителна за народа мярка“, а именно – да издаде манифест за възстановяване на Търновската конституция, посочвайки точките в нея, които е необходимо да се изменят, а съответните изменения да се разгледат в това Народно събрание, чиято сесия да бъде обърната от извънредна в законодател-

¹ Статията е подготвена по проект „Парламентарният корпус на България – персонални, политически и социални аспекти (1879 – 2022 г.)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор № КП-06-Н70/7 от 13.12.2022 г.

на. Манифестът излиза в рамките на деня, а на следващия страната вече се ръководи от кабинет начело с Драган Цанков, съставен от умерени либерали и консерватори [СД на III ОНС, ИС, II заседание, с. 4–5; ДВ, бр. 96, 8 септ. 1883].

Съобразно предварително поетите ангажименти новото правителство трябва да предприеме необходимите стъпки за връщане на страната към конституционното управление. Начертаният план обаче се оказва не така леснопостижим. Компромисният път, по който поемат князът, консерваторите и умерените либерали не е добре приет. Подавайки оставка, ген. Соболев изтъква противоречието между възстановяването на Конституцията и запазването на пълномощенското Народно събрание, избрано в разрез с нея. Новият кабинет е подложен на остра критика и от крайните либерали, които виждат възстановяване на основния закон, но не и премахване на пълномощията. Не закъсняват призивите за разтурване на парламента, свикване на избори по стария изборителен закон и запазване на Конституцията в първоначалния ѝ вид. Противоречията в Либералната партия се задълбочават, но за известно време желанието за запазване на целостта ѝ взема превес. Както може да се очаква, окончателната разделителна линия е прокарана от приетия на 5 декември 1883 г. Закон за изменение на Конституцията. Надигналата се вълна от недоволство води до светкавичен развой на събитията. На 24 декември, с аргумента, че са изпълнили дълга си и виждат нужда от хомогенно правителство, консерваторите в кабинета подават колективна оставка. В следващите няколко дни князът разпуска парламента и приема оставката и на министрите цанковисти. На 1 януари Др. Цанков оглавява самостоятелен кабинет от умерени либерали [Стоянов, И. 1989, с. 122–134].

Преди да приключи политическия си живот III ОНС успява да гласува нов изборен закон, премахвайки основното творение и крепител на политическата система на режима на пълномощия. По същество народните представители връщат закона от 1880 г., в който обаче са внесени и поправки – някои чисто редакционни и уточняващи, но и такива, включващи сериозни промени в практиката. Окончателно приет на 12 декември 1883 г., нормативният акт е символ на компромиса и своеобразното помирение между двете управляващи партии [Палангурски, М. 2007, с. 35–38]. Законодателната рамка за провеждането на следващите парламентарни избори е положена, а политическата борба за новите депутатски места очевидно ще се води между двете крила на Либералната партия.

На 25 март 1884 г. с указ княз Александър I насрочва изборите за IV ОНС – народната воля трябва да бъде изказана в двете последователни недели на 27 май и 3 юни [ДВ, бр. 29, 27 март 1884]. В първия ден на изборите едва 10 от 57 околии успяват да излъчат депутати – общо 35 на брой.

Масово изборите се провеждат на следващата неделя поради липса на достатъчно избиратели или поради неполучена една четвърт от гласовете. Такъв е случаят с 38 околии, в които са избрани общо 133 депутати. В други 6 околии избори се провеждат и в двете недели, като са излъчени 17 народни представители. До излъчване на депутати не се стига само в две околии – Видин и Кесарево. Там избори не се провеждат на нито една от датите поради размирици.

Мнозинството в новия парламент принадлежи на „непримиримите“ либерали. Откриването на първата сесия се забавя с няколко дни в последен опит да се съхрани единството на партията. Нелеката задача да търси път на помирение между Др. Цанков и П. Каравелов е поета от Ст. Стамболов. Последвалата поредица от срещи, договорки, поставени и отхвърлени условия показва, че такъв път няма [Радев, С. 1973, с. 438–442; Стоянов, И. 1989, с. 149–150]. Така на 27 юни в Търново князът най-сетне открива тържествено първата извънредна сесия на новия парламент. Той поставя пред нея две задачи – „да се състави окончателно народното представителство чрез проверките, към които имате да пристъпите, и да се даде по-нататъшното надлежно направление на държавните работи“ [СД на IV ОНС, I ИС, Отваряне, с. 1]. Последвалите събития показват колко категорична е изборната победа на крайните либерали. П. Каравелов получава 99 гласа за председател на Събранието, а подкрепеният от цанковистите и все така настояващ за единство Ст. Стамболов – 66 [СД на IV ОНС, I ИС, Отваряне, с. 2]. Др. Цанков е принуден да подаде оставка и князът възлага на П. Каравелов да състави правителство. С това действие се възстановява един от основните белези на парламентаризма – лидерът на партията, притежаваща мнозинството от депутатските мандати, съставя листата на кабинета [Манолова, М. 1989, с. 131].

Натрупаният опит дава възможност за бърза реконструкция на ръководството на парламента – за негов председател е избран Ст. Стамболов, за подпредседател Трифон Панов, а за правилник на тази сесия се решава да се използва правилникът от II ОНС [СД на IV ОНС, I ИС, II заседание, с. 10–11]. Веднага след това се дава начало на процедурата по утвърждаването на депутатите. Това винаги е съпроводено с избирането на комисия по проверката и трябва да се отбележи, че този път, за разлика от първите събрания, се действа значително по-бързо и ефективно. След кратък дебат се взема решение Комисията да бъде в състав от 30 души, разпределени в 6 секции от по 5 човека, което ще гарантира бързина. Лицата се предлагат от бюрото, като се спазва принципът за представителство на депутати от всеки окръг и от всички парламентарни групи. Единственият подал оставка е Др. Цанков, който се мотивира с факта, че е бил министър на вътрешните работи и отказва да работи в Комисия-

та поради конфликт на интереси. Така тя функционира с човек по-малко [СД на IV ОНС, I ИС, II заседание, с. 11–13].

От 2 юли Комисията започва проверките с безпроблемните окръзи. Докладчик е Ат. Узунов. Упоменатите в доклада нарушения не са от естество, което компрометира изборния процес – няколко бюлетини по-малко или повече, написани други имена от желаните в бюлетините и пр. [СД на IV ОНС, I ИС, IV заседание, с. 22–23, 28, 35]. Разисквания без последствия има във връзка с пълнотата на документацията, особено по отношение начина, по който се съставя Бюрото на изборното място и честата липса на протокол за това. Приема се, че е достатъчно, ако е отразено в дневника.

Разбира се, веднага възниква „вечният“ проблем с възрастта на народните представители. Пръв под прицел попада избраният в Севлиево Д. Петков – четвъртият бъдещ министър-председател (род. 2 ноември 1858), който не само е заподозрян, но е избран в противоречие с установения конституционен възрастов ценз. Компанията на Ст. Стамболов, д-р К. Стоилов и д-р В. Радославов се увеличава. Основният обвинител в случая е д-р К. Помянов. По вече стара традиция от първите две събрания той е въоръжен с документи от съдебни дела, на които през 1882 и 1883 г. Д. Петков сам е обявил, че е на 24 години. Конструкцията на дискусията е добре позната от старите дневници – привличат се всякакви доказателства, отново се говори за антропологични особености. Привържениците на правителството застават зад тезата, че това не са дадени под клетва показания и не могат да служат за доказателство, докато опозицията настоява за касиране. Тъй като Д. Петков в момента отсъства, неговото утвърждаване се отлага за следващото заседание. При появяването си той обяснява на своите колеги, че бидейки заплашен от смъртно наказание или доживотен затвор, е казал, че е по-млад с надеждата да получи снизхождение от закона. Това е извършил по съвет на своите адвокати, сред които е и самият д-р К. Помянов, Юристът попада в много тежка ситуация, която вероятно е и оправдана, понеже Д. Петков излъгва и от парламентарната трибуна, че е навършил 30 години и бива приет за редовен представител [СД на IV ОНС, I ИС, IV заседание, с. 23–28; СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 37–39].

В други ситуации възрастта на депутатите не предизвиква такъв интерес. Когато се съобщават нарушенията в Изворска околия се отправят обвинения, че списъците на запасните войници в Кюстендилската дружина свидетелстват, че избраните нямат изискуемата възраст. След като се обсъжда дали там да се изпрати анкетна комисия, или бюлетините да се поискат за проверка Христо Симидов напомня, че не се е обърнало внимание на възрастта на избраните и иска да вземе думата. НС просто гласува да не се говори по въпроса [СД на IV ОНС, I ИС, VI заседание, с.

80–81]. Обвинения са отправени и към избрания в Силистра Гендо Недев, за когото се твърди, че е навършил най-много 26–27 години. Представянето на метрично свидетелство се оказва напълно достатъчно, за да се докаже, че той е на 31 години и темата да бъде приключена [**СД на IV ОНС, I ИС, VII заседание, с. 84, 86, 89–90**].

Несъмнено един от най-интересните случаи в цялата парламентарна практика е този на Петър Берковски, който всъщност сам оспорва избора си. Той е избран в противовес с чл. 28, ал. б от Избирателния закон, гласящ, че лицата получаващи заплата, пенсия или помощ от държавното съкровище, с изключение на министрите и избраните служители на окръжните и общинските съвети и съдебните заседатели, могат да бъдат избрани за народни представители, ако са си подали оставката 10 дни след издаване на княжеския указ за изборите. Берковски подава оставката си като Раховски окръжен управител без да се съобрази със закона, защото не възнамерявал да става народен представител предвид влошеното си здраве. Избран е скоро след това без избирателите да го питат и да се съобразят с нормативните изисквания. Ситуацията става интересна предвид факта, че той е подал оставка 21, а не 10 дни след княжеския указ, който пък е издаден не един, а два месеца преди вота. В същото време указът за освобождаване е издаден 37 дни след указа за изборите. Представител на опозицията обаче няма шанс да надделее в този юридически спор и той бива касиран, за разлика от свещ. Димитър Галювец [**СД на IV ОНС, I ИС, IV заседание, с. 28–34**].

Още един народен представител сам признава, че може да има проблем по същия член – избраният в Златишка околия Атанас Хранов. Макар че не е чиновник от 1883 г., той е приел да бъде волнонаемен преподавател във военното училище и е получавал възнаграждение за труда си до 1 юли. Според мнозинството в събранието обаче това не го причислява към категорията на чиновниците и вотът е признат [**СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 42–43**]. Дискусията по въпросния член продължава и около избора на Георги Живков в Ески-Джумая. И в тази ситуация става дума за разминавания и тълкуване на датите на освобождаването му като директор на Варненската девическа гимназия, привличат се и документи от министерството. Въпросът остава висящ в продължение на няколко дена, но в крайна сметка Живков е признат за законно избран [**СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 55 – 56; СД на IV ОНС, I ИС, VII заседание, с. 90–93**].

Особен е случаят на Александър Люцканов, който като студент е държавен стипендиант. Този факт става причина парламентарната комisia да иска касиране на избора му в Силистренска околия. Той е единственият в избирателната колегия, получил повече от 1/4 от гласовете при първия вот, а в края на краищата се оказва и единственият касиран

от околията. Ударът всъщност е насочен и към Др. Цанков – тъст на младия депутат. За не малко лица това се оказва достатъчен мотив за неговото отстраняване [СД на IV ОНС, I ИС, VII заседание, с. 83–85, 87–90]. В Кеманларска околия пък е касиран мюфтията Душубаклъ Ахмед, защото получава пари директно от хазната, с което мнозинството отново използва различен аршин при представителите на духовенството [СД на IV ОНС, I ИС, VIII заседание, с. 119–122].

Освен тримата посочени дотук, единствените касирани в сесията са шестимата представители от Горнооряховска околия. Там става дума за наличието на повече и нередовни бюлетини, голяма част от членовете на Бюрото се отказват заради лични ангажименти, сведения има и за скандал и сбиване между избирателите [СД на IV ОНС, I ИС, VIII заседание, с. 110–115]. Тези неща биха могли да минат в категорията „дребни проблеми“, но в листата са три знакови фигури за консерваторите: д-р К. Стоилов, Димитър Буров и Атанас Попов, което предопределя съдбата на вота в града.

Продължителни и разпалени разисквания се оформят около друго конституционно условие за избор на народни представители – българското поданство. Марин Тихчев отваря темата по отношение на П. Р. Славейков и П. Каравелов във връзка с изборите в Софийска околия. Той заявява, че двамата са приели румелийско поданство и са заели длъжности в Източна Румелия и следователно не отговарят на чл. 86 от Конституцията, съгласно който могат да бъдат избирани единствено български граждани и поданици. При завръщането си в страната Славейков и Каравелов е трябвало да подадат заявление в Министерството и да приемат поданството с княжески указ. В разгорещения дебат, който следва, не само се припомнят заслугите и причините за заминаването им, но се привеждат и разнообразни юридически аргументи. Никола Манов посочва, че Славейков е избран за депутат в Румелия, но е касиран на основание, че не е тамошен поданик. Съществува ред за отказ от българско поданство и М. Тихчев не може да приведе доказателства, че при двамата се е случило подобно нещо. Д-р К. Помянов пък се опира на член от Закона за поданството, съгласно който то се губи в случай, че български гражданин заеме служба в друга държава без разрешението на Негово Величество. Такова разрешение не е получено нито от Славейков, нито от Каравелов. Последният освен това не е записан в никоя община, което пък е в противоречие с чл. 29 от Избирателния закон. До 1 февруари 1884 г. той е бил кмет на Пловдивската община и няма как да е бил записан в друга. Съгласно Органическия устав на Източна Румелия, за заемането на този пост Каравелов трябва да е приел османско поданство. Кръстю Мирски привежда друг член от Закона за поданството, гласящ че всеки човек с български произход, щом стъпи на територията на Княжеството и се настани в една

община веднага става български поданик. Дебатите около това дали Славейков и Каравелов са записани в някоя община, смисъла на различни членове на Избирателния закон и Закона за поданството, факта че Източна Румелия не може и не бива да се счита за чужда държава се проточват. В края на краищата изборът и на двамата е гласуван за законен [СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 43–53]. Ситуацията възкресява спомените от УНС, когато се дискутират поданството и проблемът с българите в чужбина и двамата потърпевши са сред най-активните при разискванията по общонародния въпрос и възможността за лесен достъп на българите останали извън границите до изборния процес.

Спорове около българското поданство има и при проверката в Троянска околия. Христо Топузанов твърди, че изборният там Никола Шивачев не е записан в никоя община. Той няма право да бъде избирател, а оттам и да бъде избран и следва да се касира. Димитър Петков напада и личността на консерватора, бивш народен представител от III ОНС, като споделя, че имал позорно минало, а закона не позволява да са избиратели и избираеми хора, „които са понизили човешкото достойнство по-долу и от скотското“. Обвиненият Шивачев обяснява, че е зачеркнат с постановление на севлиевското градско общинско управление под предлог, че е турски поданик, макар да живее в Княжеството от 15 години. Постановлението е утвърдено от наместника на окръжния управител, но титулярят дава разпореждане да не се отнемат гражданските права на Н. Шивачев и на видния търговец и юрист Христо Арнаудов. При все това двамата не се появяват в избирателните списъци. Депутатът представя пред НС документални доказателства, че е български гражданин – че е в страната от времето на войната, свидетелства за правоспособност, документи за собственост, за заемани длъжности, за участие в III ОНС и пр. Той обяснява, че се е наложило да очаква решение на проблема от самите си обвинители, представя партизанското гонение в Севлиево и лошите взаимоотношения между двете партии. Юрдан Теодоров изтъква, че лишаването на Н. Шивачев от правото да бъде депутат въз основа на такова изключване от списъците би поставило опасен прецедент като средство за справяне с политическите опоненти. Буквата на закона е пренебрегната по повод поданството на Каравелов, тъй като е бил изгонен от страната по произвол, какъвто е оказан и по отношение на Н. Шивачев. Дискусията дава резултат и мнозинството все пак приема избора за легитимен, с което на практика признава, че местните власти са действали своеволно [СД на IV ОНС, I ИС, VI заседание, с. 62–75].

Избирателният процес протича на фона на не малко на брой и различни по характер нарушения. Както посочва Стамболов обаче, „нарушенията са съществени и несъществени“ [СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 41]. Комисията по проверките възприема това схващане и наличието на

несъществени според нея проблеми не се явява пречка пред признаването на изборите в съответната околия. По-голямата част от тези случаи касае липсата на протокол от избирането на Бюро или на необходимия брой подписи на протокола. Когато в дневниците от изборите е указано, че бюрото е сформирано в съответствие със закона, нарушенията минават в графата „несъществени“. За „малка нередовност“ се възприемат и ситуациите, при които са отчетени повече или по-малко бюлетини в сравнение с броя на избирателите по списък. В тези случаи не са подадени заявления, а ако има такива те са счетени за неоснователни. Разминаващите се бройки се приемат за нищожни, за да окажат влияние върху крайния резултат. Като несъществени или недоказани нарушения се оценяват и тези, свързани с раздаване на готови бюлетини, с наличието на известен брой бюлетини на турски език и пр. В поредно събрание възниква и казусът за грамотността на българските турци. Сега атаката е насочена към изборния в Куртбунар Ахмед Курбаноглу като отново се поставя въпроса дали става дума за грамотност на български или на турски език. Стига се до предложение лицето да бъде изпитано да чете и пише на турски. Ст. Стамболов се намесва и посочва, че същия ден А. Курбаноглу се е подписал собственоръчно, получавайки пари от квестора. Той е положил подписа си и в протокола от изборите и провеждането на подобни изпити би било под достолепието на НС [СД на IV ОНС, I ИС, VII заседание, с. 93–94].

Нищожно внимание се отделя на заявления, изпратени в парламента с по-късна дата, в които се иска касиране на вота поради липса на подписи в протоколите и недоказани твърдения, че либералите подкупили хора да бият избирателите (Свищов), наличието на бюлетини на чужд език (Преслав), повторение на състава на Бюрото от първия изборен ден и подписи на турски език (Тетевен). В Радомир се говори за вмешателство на кметския наместник, отстранен по искане на Бюрото от околийския началник и насилствено раздаване на бюлетини [СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 55–57; СД на IV ОНС, I ИС, VI заседание, с. 62, 75].

Продължаващ проблем са неяснотите при изписването на имената на кандидатите в бюлетините. В Радомир се пренебрегва разнопосочното изписване на името на Д. Кузманов, защото Бюрото е наясно, че въпросното лице е известно на населението под всичките посочени имена. В Осман пазар аналогичен случай води до обратния резултат – разделяне на гласовете за Тодор Янев. Председателят на бюрото не се съобразява с настояването на присъстващите по време на вота, че за него са подадени бюлетини под различни имена и разделя гласовете на две. При разглеждането на случая парламентарната комисия и цялата зала приема решение в полза на Янев. Без последствия остават протестите около изписването на имената на Юрдан П. Тодоров и Никола К. Кънчов в Елена,

на Г. Тодоров Попов в Трявна [СД на IV ОНС, I ИС, V заседание, с. 54–55; СД на IV ОНС, I ИС, VI заседание, с. 75; СД на IV ОНС, I ИС, VIII заседание, с. 107–110].

В някои околии се установяват нарушения, които се оказват по-сериозни. Комисията приема заявленията, подадени по време на изборите в Изворска околия за „свършено несъществени“. Направо в НС обаче постъпва заявление, подписано от живущите на разни села. Искане за касиране и проверка, за да се установи дали наистина избраните лица са спечелили, тъй като не се прочитали имената от бюлетините, а други. Според проверяващата комисия изворските избори трябва да останат висящи и анкетна комисия да разгледа случая на място. В крайна сметка народните представители решават да прегледат самите бюлетини. След тяхното пристигане следва да стане ясно необходима ли е или не анкетна комисия [СД на IV ОНС, I ИС, VI заседание, с. 80–82]. Проверка на бюлетините се приема за нужна и по отношение на Новоселска околия. Там на 27 май без никакви проблеми е избран Васил Радославов. Но на 3 юни, когато са избрани другите двама депутати, има някои нередности и е отчетено използването на 200 бюлетини на турски език. Предвид техния брой съществува възможността да се измени резултатът в околията. Комисията предлага до пристигането на бюлетините за проверка новоселските избори да останат висящи, а НС одобрява този вариант [СД на IV ОНС, I ИС, VII заседание, с. 94–96]. Крайното решение обаче остава за следващата сесия [СД на IV ОНС, I ИС, IX заседание, с. 141–142; СД на IV ОНС, I ИС, X заседание, с. 151].

Много по-сериозни са проблемите възникнали в Кюстендилска, Врачанска и Тутраканска околии. Сред констатираните в Кюстендил нарушения се нареждат агитации от страна на частни лица и на представители на правителството, неясноти около имената на някои кандидати (събирани са бюлетините на няколко души за един), неспазване на процедурите по избиране на Бюрото и пр. Тук вече и Комисията, и парламентът вземат решение изборите да останат висящи и да се назначи анкетна комисия [СД на IV ОНС, I ИС, VI заседание, с. 75–80]. Драмата е породена от обстоятелството, че листата се води от министър-председателя Др. Цанков, като в нея са и Михаил Сарафов и други местни видни цанковисти.

Сериозни размирици, в това число и смъртен случай, има във Враца. Около 16 часа част от избирателите оказват принуда на Бюрото да се заеме с преброяването. На няколко пъти гласоподавателите в залата са нападени от пияна тълпа, целяща да строши урната и да унищожи изборите. Камъни и сопи, а сетне и огнестрелно оръжие водят до множество ранени и един убит. Куршуми са отправени и към самото Бюро, което, видяло се в безизходица, предава заключената урна под полицейски надзор в общинското управление. Към броене на гласовете се пристъпва едва на 7 юни,

когато най-накрая е въдворен ред. Очаквано редица протести и контра-протести биват изпратени към Народното събрание. Комисията признава нарушение на закона, но и факта, че обстоятелствата са били форсмажорни. След продължителна дискусия и тук се взема решение за проверка от анкетна комисия [**СД на IV ОНС**, I ИС, VIII заседание, с. 115–119].

Фрапантна е и ситуацията в Тутраканска околия, където има заявление за пет големи нарушения: 1) не са спазени изискванията за избор на Бюро; 2) избиратели са пускали повече от една бюлетина; 3) обвинения към един от избраните, че е турски гражданин; 4) обвинения към мировия съдия Бракованов, както и към околийския началник и чиновниците му, че са раздавали бюлетини и са заплашвали гласоподавателите; 5) обвинения, че Бюрото е пренебрегвало нарушенията и дори е гонило и арестувало лицата, съобщили за тях. Количеството и разновидността на нередностите са достатъчни и тези избори да бъдат насочени към оформящата се анкетна комисия [**СД на IV ОНС**, I ИС, IX заседание, с. 127–140]. Тук дразнителят за мнозинството е д-р К. Помянов, избран редом с двама местни лидери на турското население.

Ден преди закриване на сесията, на 8 юли, парламентът решава въпроса с анкетната комисия, която трябва да извърши проверка в трите проблемни околии. Преценено е тя да бъде в състав от 6 души, като за целта са предложени Георги Живков, Илия Луканов, д-р Чернев, Юрдан Тодоров, Атанас Хранов и Атанас Узунов. Ю. Тодоров отказва да участва, изтъквайки липсата на време по семейни причини, но аргументът му не е уважен. Шестимата са избрани без дискусии и следва сами да се разделят на две секции като преценят как точно да извършат проверката [**СД на IV ОНС**, I ИС, IX заседание, с. 142–144].

През октомври 1884 г. комисията докладва единодушно решението си, че чиновниците в Тутракан, взели участие в нередностите, трябва да бъдат наказани, а изборите – касирани. Мнозинството повтаря неколкратно тезата, че нарушенията са „съществени“ и виновниците трябва да се дадат под съд за назиждане. Д-р К. Помянов и съпартийците му виждат скрита цел – според тях „всичко дето стана тук, е само да не бъде депутат бившият министър Помянов“. Самият потърпевш пояснява, че позоваването на чл. 106 от Конституцията, който сам е създал, не се тълкува коректно и не може да се създават „изпитателни комисии, анкетни комисии по избори“. Участието му в изработването на основния закон не трогва мнозинство, както и доводите му, че констатираните от Комисията нарушения не могат да са в основата на касиране [**СД на IV ОНС**, I РС, III заседание, с. 21–43].

Работата на комисията в Кюстендилска околия довежда до предложението да се касира само един от петимата избрани, а именно М. Сарафов „като такъв, който не представлява действителната воля на населе-

нието“. Разумът надделява и опитът за отстраняване на толкова видна фигура на партията е възпрепятстван – всички кюстендилски представители са приети за легитимно избрани [СД на IV ОНС, I РС, IV заседание, с. 48–53].

Проверката извършена във Врачанска околия демонстрира, колко внимателно следва да се приемат безкрайните оплаквания за изборни нарушения. Докладва д-р Чернев, като Комисията се състои само от пет члена, защото Юрдан Тодоров не се е явил. Направеното проучване установява, че бюлетините не се разминават с броя на гласувалите и много хора оспорват по различен начин подписа си. Проверките по отделни села сочат, че броят на подписалите протеста е доста по-голям от този на гласоподавателите по списък и на реално гласувалите – има подписи на хора, които не са присъствали на изборите, на деца и жени, а голяма част от имената са изписани и подписани от едно и също лице. Излиза, че нарушителите на закона са тези, които оспорват законността на Бюрото без да са наясно защо го правят и Комисията дава за пример интересни и дори комични признания. Според някои „ний викахме „долу бюрото“, а то си стоеше все горе на язълка“ е достатъчен аргумент то да бъде обявено за нелегитимно. Един селски пъдарин на лозята вижда незаконността на бюрото в това, че се състои само от „рибияли“. Когато го питат как определя себе си и рибиялите, отговорът му е „аз съм „консуротор“, а „те са черни души, папищаши, католици, по лоши и от турците“. След подобни определения за същността на партийната система, няма как да не се съгласи човек с Комисията, че липсва всякаква съзнателност, справедливост и законност в избирателната борба. Изборът на Бюрото се оказва основният проблем и това води до ескалация на напрежението, а показанията на тъжителите не съвпадат дори относно броя на убитите. Комисията заключава, че протестите, предизвиквали изпращането ѝ са фалшиви, а водачите на заявителите са целели провал на изборите. Предложението ѝ е съчинителите на фалшивите протести, подстрекателите, побойниците и убийците да се дадат под съд. Дебатът в парламентарната зала най-накрая завършва с решение за признаване на вота [СД на IV ОНС, I РС, IV заседание, с. 53–74].

Дългата сага около избирателната околия Ново село (Варненско) приключва едва в началото на ноември 1884 г., когато бюлетините пристигат в столицата. Комисията установява, че Тестеджели Мустафа е избран с бюлетини, написани само на турски език, което става основание за касирането му. По-значим е последвалият дебат относно правомощията на парламента, когато обсъжда резултатите, тъй като мнозинството прогласява за народен представител следващия в протокола Георги Бояджиев. Това не е прецедент – подобно решение се взема още в Първото събрание, но практиката, която доминира в българските условия, изис-

ква насрочване на допълнителни избори. Мнозинството обаче предпочита да приеме за член на парламента своя привърженик [СД на IV ОНС, I РС, XII заседание, с. 262–272].

Оформянето на състава на IV ОНС преминава и през неколкократно провеждане и проверяване на допълнителен вот. Това става цели четири пъти – на 12/19 август и 16/23 декември 1884 г., 14/21 юни 1885 г. и 11/18 май 1886 г. И при тези избори стават очевидни несъвършенствата на законодателството. Проблемът, свързан с държавното финансиране, застига Иван Данев – член и секретар на Учредителното събрание, впоследствие виден администратор на национално ниво, един от основателите на Софийски университет. Той следва административни науки като стипендиант в Париж, където е изпратен със специално решение на Министерския съвет. През август 1884 г. е избран за народен представител в Русе и Плевен и бързо попада под ударите на партизанските борби с доста съмнителни аргументи. Данев подава оставка от администрацията, спазвайки необходимия срок от издаването на княжеския указ и формално по време на вота не е чиновник или стипендиант, не получава помощ или пенсия от държавата, т.е. не са нарушени разпоредбите на закона. На помощ на Комисията и мнозинството идва фактът, че в качеството си на стипендиант той трябва да работи определено време в държавната администрация (колкото време е получавал стипендия) – идеален повод, за да се иска касирането му. Опитите на цанковистите да го защитят излизат неуспешни и така още един подписал Конституцията бива окачествен като неин нарушител [СД на IV ОНС, I РС, VII заседание, с. 113–126].

Нищо необичайно не се случва при следващите два частични вота. Във връзка с този от декември 1884 г. е касиран излъченият в Новоселска околия Васил Диямандиев. Основанието е до болка познатият вече проблем със заемането на държавна служба – той е директор на Софийската девическа гимназия. При изборите, проведени през юли 1885 г., заради нередности е касиран само вотът в Златишка околия [СД на IV ОНС, II ИС, IV заседание, с. 20; СД на IV ОНС, IV ИС, X заседание, с. 116–124].

Традиционно частичен вот се налага във връзка с попълването на места, освободени вследствие на касиране, подаване на оставка, избиране на кандидати в повече от една околии, смъртни случаи и пр. През май 1886 г. обаче осъществяването на последното за този парламент частично гласоподаване е свързано със Съединението на Княжеството и Източна Румелия. Въпросът за практическото обединение на двете администрации и в частност на законодателната власт бързо изважда на показ разминаванията между София и Пловдив, а също и обострящото се противопоставяне на политическите сили в Южна България. Каравелов счита, че сливането на институциите трябва да започне едва след междупародното признаване на Съединението, а парламентът просто да бъде

допълнен с народни представители от новоприсъединената област. Тамошните „съединисти“ обаче очакват незабавни действия, коалиционно правителство и общи избори за Народно събрание. Южнобългарските либерали стигат и по-далеч, като действително провеждат вот. За осъществяването му са разпространени неизвестно от кого създадени „Временни правила за изборите за народни представители от Южна България за Четвъртото обикновено народно събрание“. Организатор е Централното либерално бюро, като се предвижда изборите да се случат на 8 ноември. Окръжното е разпратено на 2 ноември – т.е. в деня, когато става известно началото на войната. Подобен тип вот трудно може да се нарече легитимен, най-малкото защото не произтича по нито един от избирателните закони – нито по този на Румелия, нито по този на Княжеството. Отгоре на това се предлага селските кметове да се съберат в околийските центрове и да изберат депутати, докато градските кметове се приемат за депутати по право. От 22 околии биват излъчени 44 представители. В. Танкова с право определя този вот като свидетелство за „политическия екстремизъм“ на либералите от областта [Танкова, В. 1994, с. 28–31]. Във време на война и дипломатическа неяснота относно бъдещия ѝ статут това е предизвикателство към здравия разум и политическата коректност.

Наличието на тези депутати става повод за непрестанен натиск върху кабинета в София и общественото мнение да се побърза с обединителния процес. Подобно развитие на нещата обаче не е допуснато – и министър-председателят П. Каравелов, и парламентарният ръководител Ст. Стамболов не се поддават. Условието за придвижване на въпроса се очертават едва след сключването на мирния договор със Сърбия и Топханенския акт. В края на март 1886 г. военното положение в областта е вдигнато и започва ожесточена предизборна кампания. Две неща могат да се изведат на преден план в нея – и двете румелийски формации, макар и близки със своите „посестреми“ в София, продължават да държат на самостоятелността си и трудно преглъщат „диктата“ от столицата. Либералите отказват ръководството на софийското Централно бюро. Същото се отнася и за Народната партия, която, въпреки сключеното споразумение с цанковистите, се опитва да води самостоятелна политика. Второто нещо, което изненадва донякъде южнобългарските дейци, е включването на министър-председателя в предизборната борба, както и подкрепата от страна на княза – практика, напълно нормална на север от Балкана. Битката е изключително тежка и води до яростно противопоставяне, като русофилската опозиция не приема Съединението без руска подкрепа, което води до обвиняването ѝ в национално предателство. Резултатът е, че на 11 и 18 май 1886 г. биват избрани 61 либерали, 22 представители от Народната партия, четирима неопределени, един грък и три

места остават непопълнени [Танкова, В. 1994, с. 32–52]. По този начин четвъртият парламент се оказва „уголемен“ с представители на бившата област. Единственото, което остава, е те да бъдат тържествено посрещнати на Орлов мост и да преминат през процедурата по утвърждаване в парламента.

На 2 юни, откривайки четвъртата извънредна сесия на Народното събрание, князът отправя поздрав към народните представители „отсам и отвъд Балканите“, които заседават заедно за първи път. След полагане на задължителната клетва, новите депутати за пръв път трябва да участват и в процедура по проверка на изборните резултати. Тържествеността бързо е изместена от неотложните задачи и още на следващия ден за целта е съставена комисията, включваща шестима представители от бившата област [СД на IV ОНС, IV ИС, I заседание, с. 1–7]. Парадоксът е, че в самото начало на заседанията на Събранието П. Каравелов и П. Славеиков са обвинени за румелийски граждани и се иска да бъдат касирани като чужди поданици.

В по-голямата си част изборите са признати за легитимни без каквито и да било дебати и обструкции, като работата върви сравнително бързо за традициите на българския парламент. Само консерваторът Н. Шивачев продължава упоритата си борба с либералите, която стартира още в III ОНС. Както се изразява мнозинството, той повдига въпроси, за които няма никаква информация или са приети от парламента като несъществени, от типа на несъвършени протоколи, раздаване на бюлетини и т.н. [СД на IV ОНС, IV ИС, IV заседание, с. 21–22; СД на IV ОНС, IV ИС, V заседание, с. 24–26]. Повечето изнесени проблеми са добре познати. Единствено в Стара Загора се твърди, че е имало проблем с избора на Бюрото и кражба на списъците [СД на IV ОНС, IV ИС, V заседание, с. 27–28].

Голяма трагедия се разиграва в Хаджиелес, където са избрани видните членове на Народната партия Иван Герджиков, Колю Гатев и Атанас Карагяуров. Тримата получават мнозинство след упражнено насилие от тълпа, която окупира мястото за гласоподаване, като преди това търси, открива и убива видния деец по Съединението поп Ангел Чолаков. Гласуването стартира чак по обяд в 12 ч. и 30 минути и приключва в 17 ч. и 10 минути. Няколко общини не са допуснати да дадат своя вот. Безредиците са документирани от оторизираните власти. Комисията заключава, че предвид отсъствието на член-надзирателя и кмета и умишленото убийство с цел да се възпрепятства гласуването, представителите от тази околия не са просто нередовни и незаконни – в нея изобщо не може да се мисли, че са станали избори и те биват касирани [СД на IV ОНС, IV ИС, XI заседание, с. 129–131].

Доброволно подава своята оставка старият войвода П. Хитов, който получава пенсия от държавата и се превръща в поредната жертва на това

ограничение. Народни представители пък не се излъчват в Каваклийска околия поради непровеждане на вот [СД на IV ОНС, IV ИС, X заседание, с. 114, 116]. Разбира се не се минава и без задължителната вече анкетна комисия, този път във връзка с изборите в Панагюрище, където има подадени заявления още в същия ден за недопуснати да гласуват общини и нередности при преброяването. Въпреки призивите на мнозинството за касирането на избраните ярки представители на Народната партия Вълко Нейчов и Иван Гешанов, парламентарната комисия преценява, че е необходима анкета [СД на IV ОНС, IV ИС, V заседание, с. 28–34; СД на IV ОНС, IV ИС, XII заседание, с. 140–141].

Конституирането на IV Обикновено народно преминава през редовни и неколkokратни допълнителни избори, съпроводени с вече обичайните за изборителния процес нарушения, а също и през съответните проверки наред разгорещени спорове и нападки в парламентарната зала. Всичко това се разиграва на фона на бързо изменящия се партийно-политически пейзаж и на усилията за административното уреждане на Съединението. Независимо от противоречията този парламент е призван да върне страната към конституционния ред и първенството на законно изказаната народна воля. Изправяйки се именно в Търново пред новоизбраните депутати, Александър I сам признава: „настанало е вече време за тихо работене върху разчистената почва“.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Периодичен печат/ Periodicals

Държавен вестник, 1883, 1884. [Darzhaven vestnik, 1883, 1884.]

Публикации/ Publications

Манолова, М. 1989 – Мария Манолова. Парламентаризмът в България 1879–1894. София: Издателство на БАН, 1989. [Mariya Manolova. Parlamentarizmat v Balgaria 1879 – 1894. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1989.]

Палангурски, М. 2007 – Милко Палангурски. Изборителната система в България (1879 – 1911 г.). Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007. [Milko Palangurski. Izbiratelnata sistema v Balgaria (1879 – 1911 g.). Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2007.]

Радев, С. 1973 – Симеон Радев. Строителите на съвременна България, Т. I. София: Български писател, 1973. [Simeon Radev. Stroitelite na savremenna Balgaria, T. I. Sofia: Balgarski pisatel, 1973.]

СД на III ОНС – Стенографски дневници на III обикновено народно събрание. София: Държавна печатница, 1883. [Stenografski dnevnitsi na III obiknoveno narodno sabranie. Cofiya: Darzhavna pechatnitsa, 1883.]

СД на IV ОНС – Стенографски дневници на IV обикновено народно събрание, София: Държавна печатница, 1885. [Stenografski dnevnitsi na IV obiknoveno narodno sabranie, C. Darzhavna pechatnitsa, 1885.]

Стоянов, И. 1989 – Иван Стоянов. Либералната партия в Княжество България 1879 – 1886. София: Наука и изкуство, 1989. [Ivan Stoyanov. Liberalnata partia v Knyazhestvo Balgaria 1879 – 1886. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.]

Танкова, В. 1994 – Василка Танкова. Когато Пловдив не е вече столица. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994. [Vasilka Tankova. Kogato Plovdiv ne e veche stolitsa. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1994.]